

Визначний український фольклорист
(до 100 річчя від народження Г. А. Нудьги)

2013 року виповнюється 100 років від народження визначного дослідника українського фольклору, літературознавця та культуролога Григорія Антоновича Нудьги (1913-1994). Протягом багатьох років ім'я цього науковця замовчувалося, а його вклад у вітчизняну фольклористику залишається недостатньо вивченим, особливо на малій батьківщині - Сумщині. Окремі факти біографії вченого не з'ясовані. Лише в 1990-х роках на сторінках місцевої преси з'явилися публікації, присвячені науковій діяльності Г.Нудьги. Вони належали представникам покоління «шістдесятників», особисто знайомим з Г.Нудьгою – краєзнавцям В.Петрову[1], Г. Хвостенку[2]. Окремий нарис вченому присвятив у виданні «До народних джерел Сумщини» сумський дослідник С. П'ятаченко[3].

Упорядники збірника документів «Інакодумство на Сумщині. 1955-1990 роки» вказують на приналежність Г. Нудьги до дисидентів[4], діяльність яких тісно була пов'язана із Західною Україною, зокрема, зі Львовом.

Разом з тим, в опублікованих працях не знайшов відображення вклад Г. Нудьги у дослідження пісенного епосу України, якому вчений присвятив більшу частину життя. Авторка даної статті ставить за мету, спираючись на опубліковані матеріали та праці самого Г. Нудьги, висвітлити основні етапи наукової біографії вченого, розкрити його внесок у вивчення поетичного епосу України.

Григорій Нудьга народився у січні 1913 року в селі Артюхівка Роменського району. Саме тут, з раннього дитинства він виявив жвавий інтерес до рідного слова та пісні. У щоденнику Г. Нудьга згадував про ці роки: "Наша місцевість була багата на кобзарів, сюди здавна йшли вчитися кобзарського мистецтва, тут пройшов навчання Остап Вересай. З ним я зустрічався на ярмарках і повсякденному житті. Змалечку, зі шкільних років, приятелював з кобзарем І. Запорожченком, згодом з Є. Адамцевичем, з родиною кобзарів сусіднього села Сологубами." [5] Так почав формуватися інтерес до українського фольклору, окреслювалося коло наукових інтересів майбутнього науковця.

Після навчання у місцевій трирічній школі та Гадяцькому педагогічному технікумі Г. Нудьга 1933 року вступив до Харківського університету, пізніше продовжив навчання у Київському університеті. Під час навчання Г. Нудьга брав участь у фольклорних експедиціях на Сумщину та Чернігівщину, збирав етнографічні матеріали, записував тексти пісень. 1935 року, будучи студентом, Г. Нудьга опублікував свою першу статтю про кобзаря Івана Запорожченка. У 1936 – 1937 рр. працював на посаді молодшого наукового співробітника Інституту фольклору Академії наук України (з 1944 р. – Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР, а з 1991 р. – Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М.Т. Рильського НАНУ).

Проте, суспільно – політична ситуація в другій половині 1930-их років вже не сприяла науковим пошукам. В історичній науці, зокрема й таких її

галузях, як етнографія та фольклористика, настав період занепаду. Під гаслами «реорганізації» етнографічні заклади, комісії краєзнавства були практично ліквідовані. Сам Григорій Нудьга після появи в одній з київських газет статті – доносу двох своїх співробітників, що звинуватили його у зв'язках з «ворогами народу», з Інституту фольклору був звільнений.

В 1937 році, в розпал репресій української інтелігенції, Г. Нудьзі пощастило закінчити університет, але про роботу в Києві годі було й думати.

За свідченням В. Петрова, саме в цей час після арешту директора Сумського художнього музею Н. Онацького, Г. Нудьга певний час працював у музеї[1]. Ця сторінка біографії вченого залишається не вивченою. З грудня 1938 року працював викладачем педагогічного інституту у Полтаві, де викладав історію української літератури. З перших днів війни пішов на фронт. 1942 року під Харковом разом з усією армією потрапив в оточення, потім у полон. З табору військовополонених вдалося втекти, переховувався на окупованій Полтавщині, знову був зарахований до армії. Перебування в полоні та на окупованій території Г. Нудьзі згадуватимуть протягом багатьох років.

1944 року був демобілізований з армії, направлений на роботу до Львівського відділення АН УРСР, яке очолював відомий етнограф та мистецтвознавець Ф. Колесса, а згодом – М. Возняк. Співробітниками Г. Нудьги були І. Крип'якевич, О. Степанів, І. Кордуба та інші фахівці різних галузей науки і культури. В цей час науковець поновив роботу над дисертацією, яку розпочав у Полтаві ще до війни. Як згадував сам Г. Нудьга, роботу «Пісні українських поетів першої половини XIX ст. в українському фольклорі» обговорили співробітники відділу, Ф. Колесса написав рецензію, було призначено дату захисту дисертації[5]. Однак раптовий арешт та звинувачення в «антирадянській агітації» перекреслили всі плани науковця. За «стандартною» 54 статтею Кримінального кодексу його було засуджено до 10 років таборів загального режиму, поразення у правах на три роки з конфіскацією майна. Після клопотання академіків М.Рильського, Ф. Колесси, В. Щурата, П. Попова справу переглянули, але запропонували в обмін на звільнення співробітництво з органами НКВД у пошуку «ворогів». Г. Нудьга рішуче відмовився і незабаром був відправлений до місця відбуття покарання на Колиму. Після дострокового звільнення 1951 року одержав дозвіл повернутися в Україну, проте йому було заборонено працювати за фахом, жити у Києві та обласних містах. Лише після смерті Сталіна біло дозволено оселитись у Львові та займатися літературною працею.

Після звільнення, працюючи у край несприятливих умовах, Г. Нудьга написав десятки праць, присвячених проблемам українського фольклору, літератури, історії. За життя вчений опублікував невелику кількість робіт антологічного змісту: «Українська пародія», «Баладні пісні», «Пісні та романси українських та радянських поетів», «Українська народна сатира і гумор». Серед фольклористичних видань слід відзначити нариси: «Український поетичний епос. Думи», «Українська балада», «Бурлеск і трагедія в українській поезії I пол. XIX ст.».

Основною проблемою, якій вчений присвятив свій талант, було питання з'ясування місця і ролі пісенної творчості в українській і світовій культурі.

Г. Нудьга досліджував українські думи та пісні, спираючись на праці XIX – початку XX ст. Збирання, вивчення, публікацію народних дум на Лівобережній Україні започаткували М. Цертелєв, І. Срезневський, М. Максимович, П. Лукашевич. Важливе значення для української фольклористики мала поява збірника пісень А. Метлинського, праць П. Куліша. Грунтовні дослідження українських дум і пісень належали В. Антоновичу, М. Драгоманову, П. Житецькому. У 1870-х – 1880-х рр. кілька мелодій дум, почутих від О. Вересая, записав М. Лисенко. На початку XX ст. Леся Українка організувала експедицію по збиранню фольклору, в якій брав участь відомий музикознавець зі Львова Ф. Колесса. Таким чином, напередодні революції 1917 року було зібрано значну текстів дум та мелодії до них. 1924 року Комісія українського фольклору Академії наук УРСР планувала видати трьохтомний корпус дум, однак був опублікований лише перший том[6,18].

Походження терміна «дума» пов'язано, як зазначає Г. Нудьга, із позначенням у слов'ян думки, мислення, а згодом в українців це слово набуло ще й іншого змісту: ним позначався жанр епічного поетичного твору, епічної пісні героїчного плану[6,5]. У письмових джерелах термін «дума» та «кобза» на позначення інструмента, яким супроводжувалося виконання дум, зустрічається з XVI століття.

Найважливіша риса українського епосу, на думку вченого, його демократизм. В думах оспівуються герої з народу, що борються і вмирають за рідну землю і волю. Епічні твори відрізняються від пісень не тільки змістом, способом трактування людських характерів, а й стилем. Українські ж думи – ще й формою вірша. В епос народ вклав своє розуміння життя, погляди на суспільні явища і взаємини між людьми.

Причини появи українських дум та пісень були зумовлені становищем українських земель наприкінці XV ст. Це був час, коли завершилося формування української частини Великого Кордону між східномусульманською та західнохристиянською цивілізаціями[7,189]. Наступ Кримської орди спричинили руйнування та занепад соціально – життя в Україні, загрожувало самому існуванню українців як народу. На цей виклик Великого Кордону Україна відповіла створенням особливого соціокультурного явища у вигляді козацтва, у подальшому – створенням козацької держави. Усе це й стало причиною появи хронологічно пізнього, порівняно з іншими народами, героїчного епосу – дум та історичних пісень. Тому завдання, які стояли перед його творцями, були зовсім іншими, ніж ті що виконувалися хроністами та літописцями. Твори нового епосу максимально героїзували та міфологізували події козацької епохи, сприяли піднесенню духовних сил народу у його боротьбі. Поява перших дум належить до XV століття, однак, як зазначає Г. Нудьга, епічні традиції України походять з давньоруських часів[6, 27-28]. У такому контексті і «Слово о полку Ігоревім» є не що інше, як літературно опрацьована дума XII – XIII століть. Основним доказом цього є те, що на відміну від давньоруських билин, де прославляються подвиги, у «Слові» й думах оспівуються драматичні події поразок. Художні засоби, стиль також мають багато спільного. Дослідник висловлює припущення, що «Слово» і думи виникли ще на найдавніших пісенно – епічних традиціях східних слов'ян традиціях, що беруть початок від легендарного Бояна.

За своєю природою, походженням епос у багатьох народів пов'язаний з плачами, похоронними голосіннями. Наприклад, плачі за грецькими героями стали початком «Іліади» Гомера. Думи також близькі до народного голосіння своєю формою поетичного і музичного вислову. Як стверджував мистецтвознавець Ф. Колесса, саме з речитативів похоронного голосіння пізніше розвинулися речитативи козацьких дум[8,411]. Однак, речитативний стиль в думах піднесений на вищий рівень пісенно – музичного і поетичного мистецтва. Зв'язок між думами і голосіннями не є прямолінійним. Пісні – плачі, відомі ще в Київській Русі, були перехідною ланкою від голосінь до дум як нового жанру що виник в умовах боротьби українського народу з іноземною агресією. Як жанри епічної творчості, думи і билини побудовані на відмінних поетичних засадах. Билини наповнені міфологічним змістом, думи – цілком реалістичні. Відрізняються вони також формою і стилем. Отже, думи – жанр героїчної народнопоетичної творчості, який виник на рубежі XV – XVI століть як продовження епічних традицій похоронних пісень та народних голосінь.

Творцями дум були козаки, козацькі співці бандуристи. Потрапляючи в полон, на турецькі галери, українці виливали свій біль, тугу за рідним краєм в сумні думи – плачі. У думах багато реальних деталей, які неможливо відтворити тому, хто не був учасником або свідком події. Інколи укладачами дум, їх співцями ставали мужні воїни, що мали важкі рани, втратили зір. Разом з тим, в літературі зустрічаються згадки про те, що козаки у вільний час співали пісні, думи, супроводжуючи їх грою на бандурі, кобзі. Даний сюжет знайшов відображення на відомій народній картині «Козак Мамай». Воїн – бандурист в Україні явище не поодиноке. Воно вело традицій з часів Київської Русі, де в похід князі виступали разом зі своїми співцями – боянами. Вони були ніби посередниками між військом і народом. Вони поширювали по Україні славу про героїчні подвиги своїх побратимів, закликали народ до єдності. З ними поширювалися козацькі пісні та думи, виконавцями яких згодом стали кобзарі – народні співці, переважно незрячі люди, що об'єднувалися у свої «цехи», мали своїх учнів. Нерідко народ сприймав козацькі пісні та думи як свої власні, вдосконалював, підносячи до вищого мистецького рівня.

На відміну від народних пісень, думи є жанром, складнішим для виконання і потребує професійної підготовки. У XVIII – XIX століттях на Лівобережній Україні створювались кобзарські школи: майстер що вмів добре грати і співати думи, брав до себе кількох учнів, навчав два - три роки і після іспиту випускав у «люди». Найвідомішими кобзарями були: Іван Стрічка, Андрій Шут, Остап Вересай, Іван Крюковський, Терешко Пархоменко, Михайло Кравченко, пізніше – Федір Кушнерик, Єгор Мовчан, Павло Носач[6,33].

Як зазначалося, дума за сюжетом подібна до пісень та балад. Але від пісень вона відрізняється вільним ритмом, відсутністю строф, своєю формою музичної форми. У думі основне навантаження несе зміст, слово. До нього пристосовується мелодія. Тому музичний супровід ніколи не глушить співу кобзаря, а слова вимовляються чітко, емоційно, щоб донести зміст до слухача і викликати відповідну реакцію.

В композиції дум є риси, властиві тільки цьому жанрові. По перше, це поетичні заспіви, або, «заплачки», якими співці починають свою розповідь.

Сюжет багатьох дум розвивається повільно, але є думи з прискореним викладом (соціально – побутові сюжети). Загалом сюжети дум здебільшого пов'язані з історією народу, його побутом, соціальним укладом життя.

До найдавніших належать думи про боротьбу козаків з татарсько – турецькими ордами. Невільничі плачі – думи, в яких виражений пасивний протест проти рабства і неволі, не мають окреслених сюжетів та героїв. Метою їх було викликати певні почуття, настрої у слухачів. Епічний елемент в них поступається в ліриці, тому ці думи називають ліричними творами. Виникли «плачі», очевидно, в середовищі самих невольників.

У пізніших думках плачі і скарги бранців на неволю заступають похвали проголошення слави рицарям, героям які намагаються звільнити співвітчизників. Окремий цикл дум присвячений втечам з татарсько – турецької неволі («Втеча з турецької неволі», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів з Азова»). В цих думках переважають ідеї патріотизму, волі, єдності народу.

Характерною рисою другої групи дум є тяжіння до героя, намагання поставити в центрі епосу історичну особу, зокрема, гетьмана Богдана Хмельницького або узагальнений образ козака (дума «Козак Голота»).

В репертуарі співців – кобзарів XVIII – XIX ст. важливе місце посідали соціально побутові думи. Соціальні, моральні проблеми, питання побуту і родинних взаємин, що постали на порядку денному народного життя, порушуються в кількох думках високого мистецько – поетичного рівня («Вдова і три сини», «Сестра та брат»).

Протягом XVIII – XIX ст. український епос майже не поповнювався новими сюжетами. У середовищі кобзарів зберігалися, доповнювалися новими мотивами старі думи, але традиційна форма і стиль залишалися майже незмінними. Як зазначає Г. Нудьга, напередодні Жовтневої революції в Україні налічувалося кількасот кобзарів, зокрема в Полтавській губернії – 76, у Чернігівській – близько 30. Вони мандрували містами і селами, співаючи здебільшого побутових та гумористичних пісень. Разом з тим, епічні думи попередніх часів теж сприймалися слухачами з великим інтересом.

Зі зрозумілих причин у працях радянської доби не повідомлялося про репресії, що торкнулися у 1930 роках діячів мистецтва, зокрема й, кобзарів.

Складним, сповненим поневірянь, був життєвий шлях Г. Нудьги навіть після повної реабілітації 1967 року. Праці науковця не публікували, неодноразово звільняли з посади молодшого наукового співробітника. Переслідування торкнулися навіть членів родини вченого. Про це свідчить, зокрема, лист Г. Нудьги до першого секретаря Роменського РК КПУ, в якому він просить дозволити його сестрі – мешканці Артюхівки, - купувати хліб у сільській крамниці та припинити її переслідувати[4,130-131].

Після проголошення незалежності в Україні не було видано жодної праці Г. Нудьги, його прізвище було викреслено зі списку номінантів на Шевченківську премію. 14 березня 1994 року Г. Нудьга помер, похований у Львові. Лише через чотири роки після смерті вченого фундація його імені за сприяння фонду Сороса видала двотомну монографію "Українська дума і пісня в світі" — працю всього його життя.

Життєвий шлях Григорія Нудьги можна визначити як творчий подвиг в ім'я науки. Для Г. Нудьги починалася з факту. Спираючись на науково обґрунтовані, беззаперечні факти й матеріали, він послідовно доводив велич української культури. Наукова спадщина вченого потребує більш детального дослідження, окремі факти його життя – уточнення. Відроджуючи традиції української пісенної творчості, традиції кобзарства, слід увічнити пам'ять Г. Нудьги й на його малій батьківщині – Сумщині.

У статті розкриваються основні етапи біографії і наукової діяльності фольклориста Григорія Нудьги. Особлива увага приділяється дослідженням народної пісенної творчості, зокрема, українських дум. Рожкова Л.І.

В статье раскрываются основные этапы биографии и научной деятельности фольклориста Григория Нудьги. Особое внимание уделяется исследованиям народного песенного творчества, в частности, украинских дум. Рожкова Л.И.

The basic stages of biography and scientific activity of specialist in folk-lore Grigory Nud'gi is described in article. The special attention is paid to researches of folk song creative, in particular, Ukrainian thoughts. Rogkova L.I.

Ключові слова: український фольклор, пісенна творчість, народні думи, кобзарство.

Література

1. Петров Г. «Без чужих обіймів»/Г. Петров //Панорама Сумщини.-1992.-30липня
2. Хвостенко Г. «Республіка козаків від Григорія Нудьги»/Г. Хвостенко//Сумщина.-2008.-№113(8 жовтня).
3. П'ятаченко С. До народних джерел Сумщини(навчальний посібник)/С. П'ятаченко.- Суми: МакДен, 2004.-80 с.
4. Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955-1990 роки) Том 1 / Упорядники: Артюх В.О. , Іванущенко Г.М., Садівничий В. О. – Суми : видавничо – виробниче підприємство «Мрія-1»ТОВ, 2012. –300с.: іл.
5. Худицький В. Гомер української пісні./В.Худицький//DT.UA(Інформаційно – аналітичний тижневик).-2013.-№4(101).-2лютого
6. Нудьга Г. Український поетичний епос.(думи)/Г. Нудьга.-К.: Знання.-1971.-50с.
7. Шевчук Т. М., Балужок В.Г. Чи були герої зрадниками, або Ще раз про проблему історизму фольклору/Т.Шевчук, В. Балужок//Укр.іст.журн.-2012.-№5 187-195с.
8. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.-К.:Либідь,1993.-592с.